

Op zoek naar de joodse Jezus¹

Peter van 't Riet

---

1. Inleiding

Mijn zoektocht naar de joodse Jezus begon halverwege de jaren 1970, toen ik kennis maakte met de joodse uitleg van de Bijbel. Een aantal jaren volgde ik de cursussen van Will J. Barnard in zijn leerhuis te Bussum. Helaas kreeg hij in 1979 een ernstige hersenbloeding met zware afasie tot gevolg. Een jaar later nam ik een onderzoeksproject van hem over naar het joodse karakter van het Evangelie van Lukas en de Handelingen der Apostelen. Veel tekst had Barnard nog niet op papier staan en een out-line voor het onderzoek ontbrak. Wel had hij veel aantekeningen en literatuurverwijzingen verzameld en kon ik gebruik maken van zijn omvangrijke bibliotheek. Maar verder moest ik het onderzoek zelf doen en mijn weg zien te vinden door de vakliteratuur. Dat was het begin van een systematische zoektocht naar het joodse karakter van de evangeliën en naar de joodse Jezus.

In dit artikel geef ik een overzicht van veertig jaar onderzoek aan de hand van mijn boekpublicaties, waarvan hier slechts korte samenvattingen kunnen worden gegeven in de hoop dat zij samen een duidelijk beeld geven van de bijbelkundige lijnen die zich in mijn werk ontwikkeld hebben. Daarbij zal ik beargumenteren dat een zoektocht naar de joodse Jezus niet kan slagen zonder dat het tegelijk een zoektocht is naar het joodse karakter van de evangeliën en de evangelisten. De evangeliën zijn alleen te begrijpen als we ze plaatsen in het Jodendom van de 1e eeuw CJ. Het uitgangs-

---

¹ Dit artikel bevat de uitgewerkte tekst van een lezing die ik heb gehouden op de 44ste theologische conferentie van de Classicale Werkgroep Kerk en Israël van de PKN voor Noord-Brabant en Limburg, de Réunion Wallonne en de Antwerpse Contactgroep voor Joods-Christelijke Betrekkingen op 17 maart 2026 in het Bezinningscentrum Emmaus te Helvoirt (NL). De conferentie had als thema *Schouder aan schouder, Joden en Christenen in gesprek over het Jood-zijn van Jezus*.

punt van elk onderzoek naar bijbelverhalen dient mijns inziens te zijn zo dicht mogelijk de oorspronkelijke bedoelingen te benaderen, die de schrijvers ervan gehad hebben voor het publiek dat hen voor ogen stond. Theologische overwegingen uit later eeuwen, zeker als zij niet tot het Jodendom van de 1^e eeuw CJ te herleiden zijn, moeten in het onderzoek naar de evangeliën achterwege blijven. Uit de omvangrijke kennis van de toenmalige joodse en Grieks-Romeinse wereld waarover we beschikken, kunnen we onbeperkt putten.

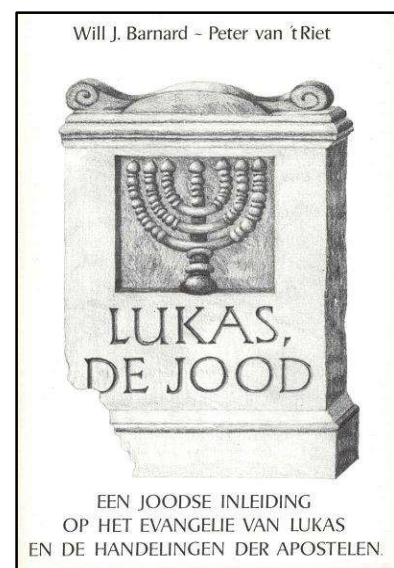
In de volgende paragrafen bespreek ik eerst enkele lijnen uit mijn onderzoek naar de evangeliën. Daarna geef ik een schets van de joodse Jezus zoals ik hem uit de literatuur en uit het onderzoek heb leren kennen. Tot slot wijd ik nog enkele woorden aan de authentieke brieven van Paulus om na te gaan of zijn theologie in lijn is gebleven met de leer van Jezus van Nazareth. Ik sluit dit artikel af met enkele conclusies uit mijn onderzoek die wellicht relevant zijn voor het gesprek tussen christenen en joden over de joodse Jezus.

Gezien de gecomprimeerde inhoud van dit artikel zal het af en toe een enigszins statement-achtig karakter hebben. Voor een gedegen onderbouwing van de gedane uitspraken kan men de besproken boeken raadplegen die nog alle op het internet te verkrijgen zijn.

2. Het onderzoek naar de evangeliën

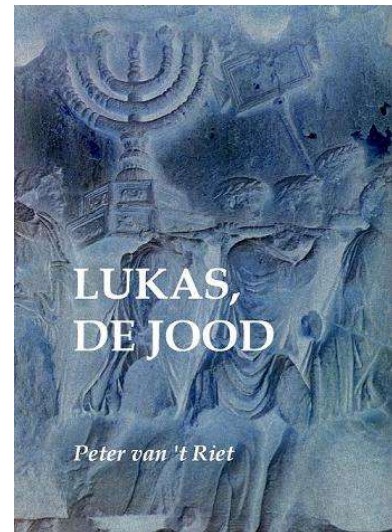
2.1 *Lukas de Jood (1984)*

In 1980 begon ik – zoals gebruikelijk – mijn onderzoek naar het joodse karakter van Lukas/Handelingen met de inleidingsvragen: wie was de auteur, wanneer en waar schreef hij zijn boeken, en voor welk publiek? De Lukastraditie die hem zag als de Griekse arts van Paulus, bleek minder betrouwbaar dan eeuwenlang was aangenomen. Ik kon geen dwingende redenen vinden, noch in Lukas/Handelingen zelf, noch elders om deze traditie te blijven volgen. Zelfs dat de bewuste Lukas een Griek zou zijn, laat zich

niet dwingend uit de teksten afleiden. De hypothese dat Lukas een jood was die schreef voor een joods publiek, lag dus vanaf het begin van het onderzoek open op tafel.

Vervolgens bestudeerde ik het taalgebruik van Lukas/Handelingen. Dat gold meestal als netjes Grieks, vanwege de welluidende Griekse openingszin van het evangelie (Lukas 1:1-4). Maar direct aansluitend op die proloog bleek het twee hoofdstukken lang het meest semitisch gekleurde gedeelte uit het hele Nieuwe Testament te bevatten. Als groot literator past de auteur – die ik voor het gemak maar *Lukas* blijf noemen – zijn stijl en woordgebruik moeiteloos aan aan de omstandigheden die hij in zijn verhaal beschrijft. Bovendien blijkt Lukas over uitstekende cultuurhistorische kennis van de toenmalige joodse en Grieks-Romeinse wereld te beschikken.

Daarna kwam het literaire karakter van Lukas/Handelingen aan bod. Al snel bleek dat Lukas in zijn verhalen op allerlei manieren gebruik maakt van verhalen, beelden en tekstelementen uit Tenach, zelf zo zeer dat er regelmatig min of meer sprake is van parallelverhalen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij Lukas 7:11-17 en 1 Koningen 17:7-24, de opwekking van de zoon van een weduwe. Het is een manier van verhalen vertellen, die verwantschap vertoont met hervertellingen zoals we die vinden in Tenach (Koningen en Kronieken), en met midrasjverhalen in de rabbijnse literatuur. Lukas heeft, voordat hij zijn verhalen schreef, eerst een onderzoek gedaan bij welke verhalen in Tenach hij zou aansluiten om zijn verhaal over Jezus, de apostelen en Paulus te vertellen. Het verhaal over de storm op zee in Handelingen 27 bijvoorbeeld sluit qua woord- en beeldgebruik en qua thematiek aan bij de storm op zee in Jona 1. Zowel Paulus als Jona hebben een opdracht om op weg te gaan naar het centrum van de macht in de toenmalige heidense wereld, Rome resp. Ninevé. Ik noem deze literaire methode van verhalen vertellen *midrasj*. De verhalen worden geschreven met Tenach-verhalen voor ogen. Ook Lukas' landkaart van het land Israël, die geografisch niet klopt, blijkt vol midrasj-elementen te zitten. Het is een manier van verhalen vertellen die door een heidens publiek

met weinig of geen kennis van het Jodendom in het geheel niet begrepen zou zijn.

Bezien we nu verder hoe Lukas joodse groepen behandelt in zijn evangelie, dan doemt het beeld op dat Jezus het 'koninkrijk Gods' praktiseert en leert tegen de geest van de Zeloten in. Zij vormden in die tijd de joodse verzetsbeweging tegen de Romeinse bezetting en schrokken niet terug voor het gebruik van excessief geweld. Jezus predikt tegen hen een houding van vreedzame co-existentie tegenover de heersende macht. Ook de voorstelling van zaken in de Handelingen ligt in het verlengde hiervan. Paulus – zoals Lukas hem in zijn tweede boek beschrijft – zoekt voortdurend de confrontatie met de joodse en Romeinse overheden om hen tot de vreedzame co-existentie à la Jezus van Nazareth te bewegen in de hoop beide partijen met elkaar te verzoenen. Jezus is Lukas' messiaanse rolmodel en Lukas' messiaanse strategie kan dan ook gekenmerkt worden als een strategie "langs de bovenkant van de geschiedenis." Hij wil Rome herwinnen voor de zaak van Israël om – à la Ezra en Nehemia in de Perzische tijd – de herbouw van Jeruzalem en de tempel te bewerkstelligen. Daarvoor heeft Lukas in de Handelingen een midrasjtransformatie toegepast op de historische Paulus van de brieven, waarover straks meer.

In de loop van mijn studie kwam het idee boven voor een titel: *Lukas de Jood*, naar analogie van *Jesus the Jew*, het boek van de joodse historicus Geza Vermes uit 1973, waar ik veel aan heb gehad. De conclusie van mijn onderzoek was, dat Lukas een joodse schriftgeleerde was, waarschijnlijk afkomstig uit Macedonië, die in ca. 90 CJ schreef voor een joods publiek in de diaspora.

2.2 *Zonder Tora leest niemand wel* (1986)

Ondertussen was ik cursussen en lezingen gaan geven over het joodse karakter van de evangeliën en kreeg ik behoefte aan een inleidend boek voor mijn cursisten en anderen die geïnteresseerd waren in het onderwerp. Dat boek werd *Zonder Tora leest niemand wel*. De titel was polemisch bedoeld tegen het toen populaire boek *Zonder geloof vaart niemand wel* van prof. dr. Harry Kuitert. Zijn boek pretendeerde het christelijk geloof bij de tijd te

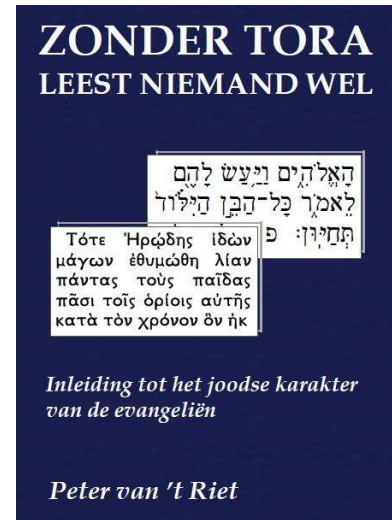
brengen, maar repte met geen woord over Jezus' joodse identiteit, noch over het joodse karakter van de evangeliën.

Het doel van mijn nieuwe boek was om te beginnen woorden en begrippen uit de evangeliën te ont-Grieksen en ze hun Hebreeuws-joodse betekenis terug te geven. *Nomos* (wet) zouden we weer moeten lezen als *Tora* (onderwijs), en *pistis* (geloof als overtuiging) weer als *emoenah* (geloof als trouw aan de Eeuwige op basis van het praktiseren van Tora).

Daarna kwam het lezen van de synoptische evangeliën als midrasj-literatuur, joodse narratieve theologie aansluitend bij verhalen en thema's uit Tenach. Dat idee deed al de ronde in de vakliteratuur, maar stond nog erg onder kritiek en was in die tijd nog maar weinig aanvaard. *Midrasj* wil voor de evangeliën onder andere zeggen, dat niet de profeten eeuwen vooruitgekeken hebben om te zien wat er in de verre toekomst met Jezus stond te gebeuren, maar dat de evangelisten achteromkeken in Tenach om daarin te ontdekken aan welke kenmerken de messiaanse tijd zou moeten voldoen en op welke manier Jezus daar in hun ogen aan had voldaan. Dat had ik, zoals we zagen, voor Lukas al onderzocht in *Lukas de Jood*, maar het bleek ook op te gaan voor het Evangelie van Matteüs.

In de midrasj-benadering komen de evangelisten als joodse schriftgeleerden centraal te staan. De resultaten van hun onderzoek (*darasj*) van Tenach passen zij toe op Jezus en de discipelen (*midrasj*) om er betekenis voor hun eigen tijd (na 70 CJ) aan te geven. Voldoet Jezus aan de criteria van de messiaanse tijd zoals te vinden in Tenach? Om daarover een narratief betoog – een betoog in verhaalvorm – te houden passen zij historische gegevens over Jezus aan, zodat er een *midrasjtransformatie van de geschiedenis* ontstaat.

Al schrijvend aan het boek werd het mij duidelijk dat alle evangelisten hun eigen, soms tegenstrijdige keuzen maken. Elke evangelist kiest zijn eigen messiaanse strategie. Voor Matteüs was Jezus een Tora-leraar in de besloten kring van zijn discipelen, voor Lukas was hij een volksprediker

c.q. profeet die de menigte onderwees (waarover straks meer). Voor joodse schriftgeleerden is het maken van eigen keuzen in het geheel niet vreemd. Het Jodendom was immers toen al een discussiegodsdiens bij uitstek, zoals het ook vandaag nog altijd is.

2.3 *Lukas versus Matteüs (2005)*

Een aantal jaren later en veel aantekeningen rijker ontstond de behoefte om het midrasj-karakter van de evangeliën nader uit te werken. Dat Lukas het op tal van punten niet eens was met Matteüs was mij steeds duidelijker geworden. De evangeliën vertonen onderling een joodse vorm van polemiek. Daaruit ontstond het boek *Lukas versus Matteüs*.

Uitvoerig onderzocht ik de wijze waarop Matteüs en Lukas hun verhalen over Johannes de Doper en Jezus hebben vormgegeven met behulp van verhalen, beelden en thema's uit Tenach. Dan blijkt dat Matteüs Johannes de Doper heeft geschetst als een Elia-figuur, terwijl Lukas alles wat daarop wijst, heeft verwijderd en Johannes beschrijft als een Samuël-figuur. Iets dergelijks zien we bij Jezus. Matteüs schetst hem als een Mozes-figuur en in zijn laatste week als een 'lijdende David' op zijn vlucht voor Absalom. Lukas daarentegen verwijderd daarvan veel en schetst Jezus als een Jozua- en een Elia-figuur. In het eerste hoofdstuk van de Handelingen laat hij Jezus net als Elia ten hemel varen, iets dat onverenigbaar is met het slot van het Matteüsevangelie, waar Jezus te midden van zijn discipelen op aarde blijft. Beide evangelisten funderen hun verhalen in de Tenach-verhalen over hun voorbeeldfiguren, en dat doen ze zeer consequent hun hele evangelie door.

Waaruit komen nu de verschillen in hun visie op Johannes en Jezus voort? Die komen voort uit hun verschil van inzicht, misschien niet in de aard van de messiaanse tijd (het koningschap van God over de aarde), als wel in de wijze waarop de messiaanse tijd het beste naderbij gebracht kan worden. Het draait allemaal om het verschil van hun *messiaanse strategie*. Im-

mers, in het algemeen wachten joden niet passief de komst van de messiaanse tijd af, maar leveren zij er actief een bijdrage aan. De vraag waar zij over van mening verschillen is meestal: Op welke manier moeten wij daarnaar streven? Elke joodse groepering en elke evangelist geeft een eigen antwoord op die vraag.

Matteüs' messiaanse strategie is om in de besloten kring van Jezus' aanhangers onder de Romeinse bezetting door te leven langs de "onderkant van de geschiedenis." Matteüs heeft geen politieke aspiraties en prefereert het messiaanse ideaal onder de Romeinse bezetting in stand te houden in de hoop op betere tijden. Lukas' messiaanse strategie is – zoals we al zagen – te proberen de joodse en Romeinse overheden bij elkaar te brengen voor de zaak van Israël. Hij hoopt op het herstel van Jeruzalem en de tempel zoals in de tijd van Ezra en Nehemia. Zijn tweede boek, de Handelingen der Apostelen, eindigt in de joodse gemeente van Rome onder het raam van de keizer!

Parallel aan hun messiaanse strategieën kunnen we twee verschillende kerkmodellen (voor de joods-christelijke gemeente) onderscheiden:

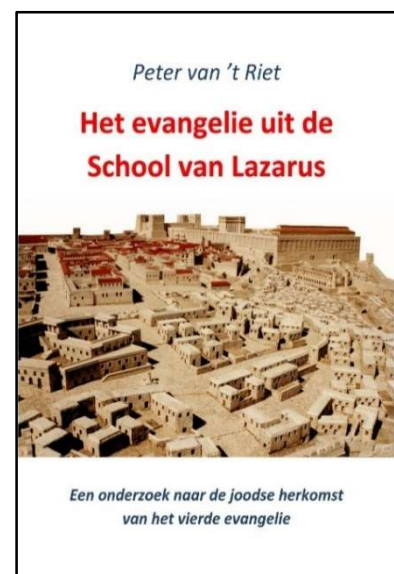
- het gesloten gemeentemodel (de schuilkerk) bij Matteüs;
- het open gemeentemodel (de getuigeniskerk) bij Lukas.

Beide kerkvisies zijn legitiem afhankelijk van tijd en omstandigheden, en van de boodschap die men wil uitdragen.

2.4 *Het evangelie uit de School van Lazarus (1996)*

En toen werd ik nieuwsgierig naar het vierde evangelie. Daarmee had ik altijd een moeizame relatie gehad. Vooral dat geheimzinnige taalgebruik en die hoogdravende uitspraken van Jezus konden tot dan toe niet echt op mijn sympathie rekenen. Hoe moest ik dat alles rijmen met Jezus' eenvoudige, alledaagse taalgebruik in de synoptische evangeliën?

Gezien de aard van dit artikel laat ik hier achterwege hoe ik mijn onderzoek heb aangepakt en waarom het boek de titel draagt *Het evangelie uit*

de School (het Leerhuis) van Lazarus. Aansluitend bij het voorgaande zal ik mij beperken tot het aspect van messiaanse strategie. Had Lukas nog hoop op herstel van Jeruzalem en de tempel, het vierde evangelie lijkt die hoop te hebben opgegeven. Het gedachtegoed van dit evangelie is sterk verwant mét, maar ook zeer kritisch tegenover het gedachtegoed van de Essen. Dat was de priesterbeweging die teruggetrokken leefde in Qoemran in de Woestijn van Judea en die bekend is van de Dode-Zeerollen. Hun grote voorganger was de geheimzinnige Leraar der Gerechtigheid. In het vierde evangelie wordt Jezus gemodelleerd als messiaans alternatief voor deze esseense Leraar der Gerechtigheid, maar dan als een leraar die zich niet terugtrekt uit de wereld, maar er middenin leeft.

Alles draait in het vierde evangelie, evenals bij de Essen, om de relatie met de tempel en de offerdienst in Jeruzalem. Aan het eind van de 1^e eeuw CJ, de tijd waarin dit evangelie zijn eindredactie krijgt, ziet de schrijver de navolging van Jezus als middel om hetzelfde doel te bereiken als met de tempeldienst werd nagestreefd, te weten leven in Gods ultieme nabijheid. Dat is de messiaanse strategie van de vierde evangelist: in een 'tijd zonder tempel' is herstel van de tempel niet meer nodig, omdat met de navolging van Jezus, de Tora-getrouwe leraar in Israël, hetzelfde bereikt kan worden als met de offerdienst.

2.5 *Pleidooi voor eerherstel voor de evangelisten*

Tegen bovenstaande achtergrond wil ik een pleidooi houden voor eerherstel van de evangelisten. In de nieuwtestamentische wetenschap van de laatste twee eeuwen houdt de belangstelling voor het joodse karakter van de evangeliën niet over. In veel boeken over de evangeliën zijn woorden als *joods*, *joden*, *Jodendom* in relatie tot de schrijvers met een lampje te zoeken of geheel afwezig. In de vakliteratuur worden veel kritische opmerkingen over hen gemaakt. De evangelisten hebben de oorspronkelijke overlevering over Jezus onjuist weergegeven, ze begrepen niet meer wat hen verteld was, ze waren niet op de hoogte van de historische feiten etc.

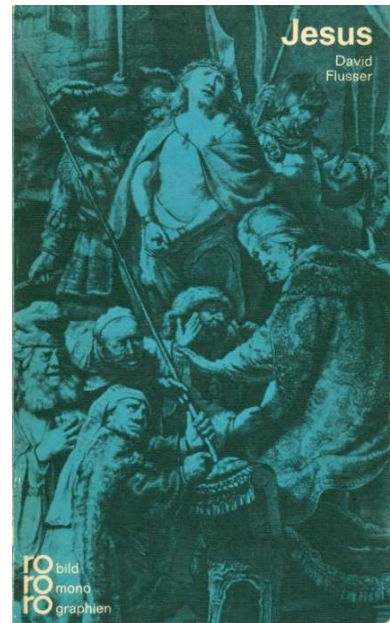
Mijn onderzoek laat echter zien dat er alle reden is de evangelisten weer serieus te gaan nemen. Er mag wat mij betreft meer aandacht komen voor het joodse karakter niet alleen van Jezus, maar ook van de evangelisten.

We moeten ze leren zien als creatieve joodse verhalenvertellers die aansluitend bij Tenach een midrasjtransformatie toepassen op de personen en gebeurtenissen die zij beschrijven. Als joodse schriftgeleerden bedrijven zij narratieve theologie en ontwikkelen in hun evangelie een eigen consistente verhaallijn, die een betoog vormt waarin zij hun messiaanse opvattingen voor het voetlicht brengen.

Kortom, de (joodse) evangelisten schrijven narratieve betogen met Jezus als representant van de messiaanse tijd gemodelleerd vanuit hun eigen onderzoek naar Tenach (*midrasj*) over de beste messiaanse strategie om – in hun tijd en omstandigheden – de messiaanse tijd naderbij te brengen.

3. De joodse Jezus

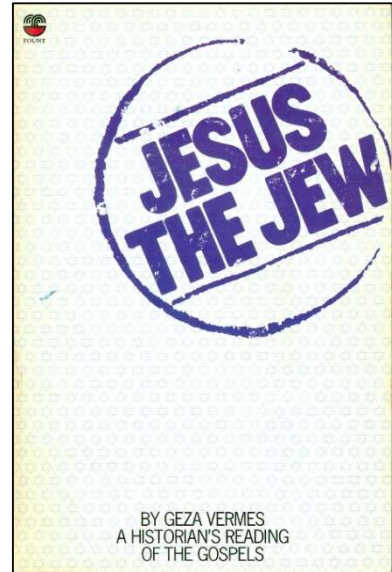
Tot hiertoe liet mijn onderzoek zien dat de evangelisten elk hun eigen beeld van Jezus hebben gehad. Valt er dan historisch gezien nog wel iets te zeggen over de joodse Jezus? Mijns inziens is dat wel degelijk mogelijk, want naast literaire, narratief-theologische bronnen zijn de evangeliën ook cultuurhistorische bronnen. Twee belangrijke boeken daarover waren al verschenen toen ik in 1980 met mijn onderzoek begon. Dat waren *Jesus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* van David Flusser (1968) en *Jesus the Jew, A Historian's Reading of the Gospels* van Geza Vermes (1973). Als we hun historische analyses tegen de achtergrond van het Jodendom uit de 1^e eeuw CJ als leidraad nemen, dan ontstaat er een duidelijk beeld van Jezus zij het als historische reconstructie. Vervolgens kunnen we daarna eveneens nog komen tot een theologische reconstructie.

3.1 Historische reconstructie van de joodse Jezus

Jezus was een Toragetrouwe, Aramees sprekende jood uit Galilea, de landstreek in het noorden van het land Israël, waar de zelotische beweging van joodse rebellen tegen het Romeinse regime welig tierde. Toch was niet iedereen daar een Zeloot. Galilea is ook bekend om de charisma-

tische volksrabbi's die worden aangeduid als de Galilese *Chassidim*. Jezus stond duidelijk in de traditie van deze beweging. Hij praktiseerde en predikte het koningschap van God op basis van de Tora als verbetering van de wereld (*tikoén olam*). In tegenstelling tot de Zeloten, die het koningschap van God zagen als politieke onafhankelijkheid voor Israël, praktiseerden de *Chassidim* een geweldloze naleving van de Tora. Zij waren Tora-streng voor zichzelf, maar Tora-mild voor hun medemensen. De nadruk lag bij hen, evenals bij Jezus, meer op *gêmiloet chassadim* ('daden van liefhebbende vriendschap') en minder op het rituele en op strenge maatregelen om overtreding van de Tora te voorkomen (de 'haag om Tora').

Voor Jezus en de Galilese *Chassidim* bestond *tikoén olam* (d.i. de werken van de messiaanse tijd) uit: zieken genezen; hongerigen voeden; onwetenden onderwijzen; spijtoptanten vergeven; optreden zonder geweld (onder de toenmalige omstandigheden). Jezus opereerde als een charismatische volksleraar die erop uit was het Zelotisme te pacificeren en daarin het gewone joodse volk mee te krijgen. Hij is daarin verwant geweest met de verlichte farizeese School van Hillel, die na de val van Jeruzalem in 70 CJ de grondlegger van het huidige Jodendom zou worden.

Dit beeld van Jezus, dat al door Flusser en Vermes werd geschetst, is nog altijd actueel als we de evangeliën als cultuurhistorische bronnen lezen. Het enige bezwaar dat ik tegen hun werk kan inbrengen, is dat zij geen of weinig oog hadden voor het eigen narratief-theologische verhaal van de evangelisten. Daarin verschilt mijn benadering.

3.2 *Theologische reconstructie van de joodse Jezus*

Naast de historische reconstructie van Jezus, die voornamelijk is gebaseerd op de synoptische evangeliën, is er ook een theologische reconstructie te maken als correctie op de traditionele interpretatie van het vierde evangelie. Dan is Jezus geen goddelijke incarnatie, maar een 'mensenzoon' van vlees en bloed. In het Jodendom staat de term 'zoon van God'

immers voor een mens die trouw is aan de Eeuwige en aan Zijn Tora. Het 'Woord' (*logos*) in de proloog op dit evangelie is vanuit joods perspectief een aanduiding voor Tora en Profeten, d.i. het Woord van God zoals we het kennen uit Tenach (de Hebreeuwse Bijbel). Met de 'vleeswording van het Woord' is niets anders bedoeld dan Tora-praxis, het praktiseren van de Tora zowel in de offerdienst – die nog functioneerde in Jezus' tijd – als in Torastudie en in het alledaagse leven.

Jezus leefde bovendien dialogisch met zijn joodse tijdgenoten. Hij trok zich niet terug uit de joodse samenleving en uit de wereld, zoals de Essen en deden, die zich afzonderden in hun gesloten gemeenschappen in Qoemran in de Woestijn van Judea. Hij riep op om rechtvaardig om te gaan met macht en geweld in tegenstelling tot de Sadduceeën en hun tegenstrevers de Zeloten, die zich op wrede wijze ervan bedienden om hun politieke doelstellingen te bereiken. En in tegenstelling tot de strenge Farizeeën uit de School van Sjammai was hij er niet op uit de haag om de Tora – de extra voorschriften om de Tora heen teneinde die tegen overtreding te beschermen – al te dik te maken. Jezus getuigde, in de wereld, van Gods betrokkenheid via Israël bij de mensheid, wat de kern is van Tenach. Daarbij nam hij vervolging, lijden en dood op zich als uiterste consequentie van zijn trouw aan de Eeuwige. En zo leeft hij na zijn dood nu al bijna 2000 jaar voort in ons collectieve geheugen, wat de essentie is van de opstanding der doden.

Op dat beeld van Jezus hebben de evangelisten elk een eigen "messiaanse kop" gezet.

3.3 *Messiaanse koppen op het beeld van Jezus*

Messiaanse strategie gaat over de vraag hoe we kunnen bijdragen aan de komst van de messiaanse tijd, dat wil zeggen Gods volledige koningschap over de aarde. Joden zitten daar in het algemeen niet passief op te wachten. Zij weten dat de messiaanse tijd niet komt, als zij er zelf niet aan bijdragen. Over de vraag wat zij daarvoor moeten doen, kunnen zij echter sterk met elkaar van mening verschillen en menig debat is daaraan gewijd. Het is de vraag welke messiaanse strategie er gevolg moet worden. Ook de *tikoen olam*, die we hierboven al zagen, het werken aan de verbetering

van de wereld, is een messiaanse strategie, omdat ze erop uit is de wereld aan Gods wil te laten voldoen en daarmee zijn koningschap te vestigen.

Voor de evangelisten was het dus de vraag welke messiaanse strategie de joodse aanhangers van Jezus moesten volgen om in zijn geest bij te dragen aan de definitieve komst van de messiaanse tijd. Elke evangelist heeft daarvoor zijn eigen strategie ontwikkeld:

- De messiaanse weg van Marcus (direct na de verwoesting van Jeruzalem en de tempel in 70 CJ) was: Jezus navolgen als heilmeester van alle wonden die door de Joodse Oorlog waren geslagen.
- De messiaanse weg van Matteüs (circa 10 jaar later rond 80 CJ) was: Als gemeente van Jezus' volgelingen in de geest van zijn Tora-onderwijs onder de politieke onderdrukking van de Romeinen – het Romeinse juk – zien door te leven en wachten op betere tijden.
- De messiaanse weg van Lukas/Handelingen (weer 10 jaar later omstreeks 90 CJ) was: Roep in de geest van Jezus het joodse volk op tot vreedzame co-existentie met de Romeinse bezetter ten einde diens gunst te herwinnen en toestemming te krijgen om Jeruzalem en de tempel te herbouwen à la Ezra en Nehemia in de Perzische tijd.
- De messiaanse weg van de vierde evangelist (omstreeks 100 CJ) was: Streven naar herstel van de tempel is niet meer nodig, want door de navolging van Jezus als leraar in Israël hebben we een alternatief, waarmee we eveneens het doel van de verloren tempel- en offerdienst kunnen bereiken, te weten in de ultieme nabijheid van de Eeuwige te verkeren.

Jezus kan dus tot al deze benaderingen inspireren. Zelf heeft hij geen geschriften nagelaten. We kennen hem niet rechtstreeks, alleen via de evangelisten. Het is dus onmogelijk met zekerheid te zeggen: "Jezus zei dit of zei dat." Het moet altijd zijn: "Jezus zei volgens Markus," of "Jezus zei volgens Matteüs," enz. Dat is niet anders dan bij de rabbijnen: "Rabbi X zei op naam van rabbi Y." Tussen Jezus en ons staat altijd een evangelist, of liever, staan vier verschillende evangelisten met elk hun eigen ideeën over hem. Bovendien deden zij elk hun eigen onderzoek in Tenach, zodat ook wij samen met onze joodse vrienden Tenach kunnen lezen als een

zelfstandige bron van openbaring. De vier verschillende messiaanse koppen op het beeld van de joodse Jezus bieden christenen meer geloofsruimte dan de knellende banden van de latere kerkelijke dogmatiek.

4. Nieuwsgierig naar Paulus

En toen werd ik nieuwsgierig naar Paulus. Te vaak had ik gehoord en gelezen dat hij een Farizeeër was, opgegroeid en opgeleid als Farizeeër en ook later als brieverschrijver nog steeds dacht en redeneerde als een Farizeeër. Maar als ik zijn brieven las, kon ik weinig of niets farizees aan hem ontdekken. Er is in de jaren 1970 een beweging in het Paulusonderzoek ontstaan die de naam *The New Perspective on Paul* heeft gekregen. Die was bedoeld om Paulus los te weken van de Lutherse theologie van 'rechtvaardiging door het geloof alleen.' Zijn brieven moesten meer gelezen worden in het perspectief van het toenmalige Jodendom.

Die ontwikkeling is in de decennia daarna doorgedaan. Vandaag spreken met name liberaal-joodse bijbelgeleerden over 'Paulus thuishalen', waarbij de discussie zich toespits op de vraag: "Paul within or without [Judaism]?" Deze liberaal-joodse bijbelgeleerden hebben echter ook een eigentijdse agenda, te weten tegenover hun orthodox-joodse tijdgenoten aan te tonen, dat het Jodendom historisch gezien altijd veel diverser is geweest dan alleen de rabbijnse beweging. Dat kan echter niet de intentie van wetenschappelijk bijbelonderzoek zijn. Het is mijns inziens alleen wetenschappelijk legitiem te pogen Paulus te begrijpen vanuit zijn eigen tijd en omstandigheden, dat wil zeggen het Jodendom van de 1^e eeuw CJ binnen de Grieks-Romeinse wereld.

Aan het begin van de jaren 2010 begon ik daarom aan mijn onderzoek naar Paulus, mede om na te gaan of zijn theologie nog wel is op te vatten als in lijn met de leer van Jezus, de joodse volksrabbi uit Nazareth.

4.1 *De levensloop van Paulus (2012)*

Het bijbelkundig onderzoek heeft overtuigend aangetoond dat slechts zeven van de aan Paulus toegeschreven brieven authentiek zijn, dat wil zeggen door hemzelf geschreven of gedictieerd: Romeinen, 1 en 2 Korinthiërs,

Galaten, Filippenzen, 1 Thessalonicenzen en Filemon. Ik begon mijn onderzoek naar deze brieven door ze los te koppelen van de Handelingen der Apostelen. Meestal worden de brieven en de Handelingen in het bijbelkundig onderzoek door elkaar gebruikt. Maar hoe terecht is dat?

Lukas zegt in de proloog op zijn evangelie dat hij alles vanaf het begin goed is nagegaan (Lukas 1:1-4). Je zou dan verwachten dat dat ook geldt voor de Handelingen der Apostelen, zijn tweede boek.

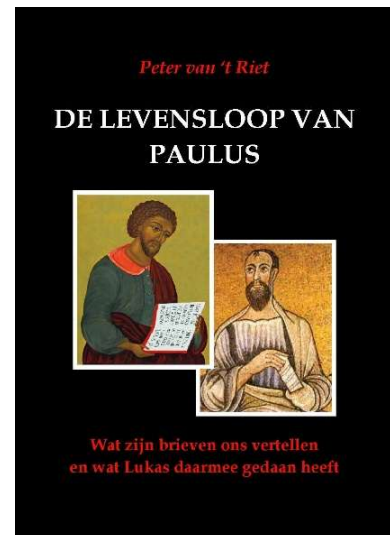
Maar in de Handelingen zijn nergens brieven van Paulus te ontdekken. Ook vinden we er geen citaten uit, noch wordt ergens vermeldt dat hij brieven zou hebben geschreven. Er wordt wel een brief geschreven in de Handelingen, echter niet door Paulus maar door de apostelen in Jeruzalem. En die brief wordt door Paulus overgebracht aan de gemeente in Antiochië.

Paulus is dus door Lukas veranderd van een brieven-schrijver in een brievenbesteller! Dat is een typische joodse vorm van polemiek bedrijven: je schrijft over de man, maar verzwijgt zijn brieven, d.i. zijn theologie, omdat je het er niet mee eens bent. Lukas past op Paulus wat ik noem een *midrasj-transformatie* toe. Hij heeft in de Handelingen – wat ook al in de vakliteratuur gesignaleerd is – Paulus joodser gemaakt dan Paulus zelf was. Mijn verdere onderzoek zou uitwijzen dat ook het beeld van Paulus als Fari-zeeër daartoe behoort. Lukas heeft Paulus volledig aangepast aan zijn messiaanse strategie, zoals ik die hierboven liet zien.

Daarna volgde een uitvoerig onderzoek naar de bronnen van Paulus' theologie zoals we die kennen uit zijn zeven authentieke brieven. In kort bestek zijn mijn conclusies als volgt.

4.2 *Paulus als hellenistische jood (2018)*

Paulus was een hellenistische jood, die opgroeide in een grote Grieks-Romeinse stad, waarschijnlijk Tarsus in Cilicië. In mijn onderzoek vond ik dat het hellenistische Jodendom, waarvan hij deel uitmaakte, op tenmin-

ste tien kenmerken sterk verschilde van het Aramese Jodendom in het land Israël, waartoe Jezus behoorde. Een van die kenmerken was bijvoorbeeld de juridisering van de Tora ('onderwijs') tot Wet (*nomos*). Als gevolg daarvan spelen zonde en overtreding een grote rol in zijn theologie.

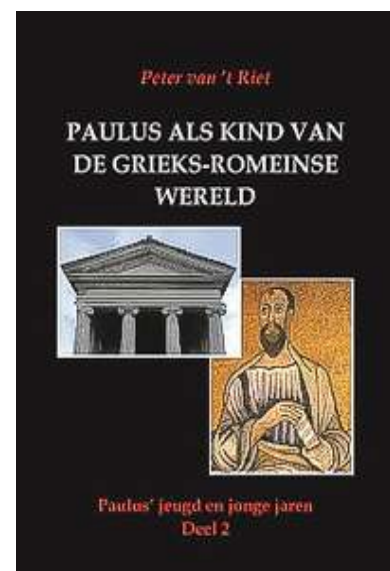
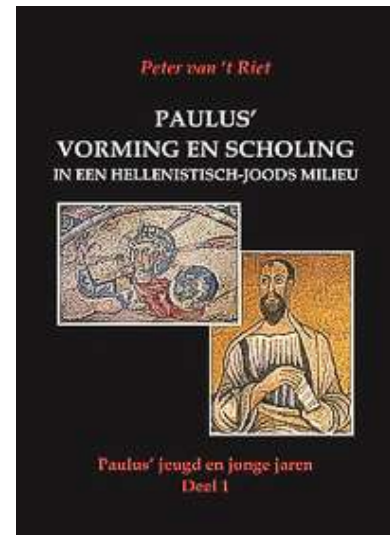
Alle tien kenmerken van het Hellenistische Jodendom die ik vond, zijn in de brieven van Paulus terug te vinden en verklaren waarom zijn theologie zo sterk afwijkt van het onderwijs van Jezus in de evangeliën.

4.3 *Paulus als kind van de Grieks-Romeinse wereld (2019)*

Hellenistische joden leefden in de Grieks-Romeinse wereld en ondervonden daar een sterke invloed van. In Paulus' brieven zijn er veel trekken van terug te vinden. Zo is zijn gedragsleer veel meer verwant met de Stoïsche deugdenleer, dan met de Aramees-joodse *halachah* (leefregels op basis van de Tora).

Verder is zijn mensbeeld karakteristiek voor het Middenplatonisme, de dominante filosofie in de Grieks-Romeinse wereld. De mens bestaat daarin uit twee onderdelen: het lichaam (de materie) gekoppeld aan het lagere deel van de ziel (de hartstochten) en daartegenover het hogere, goddelijke deel van de ziel (het verstand). Elke Middenplatoonse filosoof gebruikte daarvoor zijn eigen terminologie en bij Paulus is dat 'vlees' tegenover 'geest'. Ze staan bij hem scherp tegenover elkaar. De wereld van het materiële (lichaam en hartstochten) is bovendien verderfelijker en volgens de filosofen kan een mens alleen daaruit ontsnappen door middel van het verstand. Ook bij Paulus moet de geest het zondige vlees zien te overwinnen.

Die filosofische benadering was echter niet voor iedereen weggelegd en daarom wendden velen zich tot de mysteriereligies. Daarin moest een

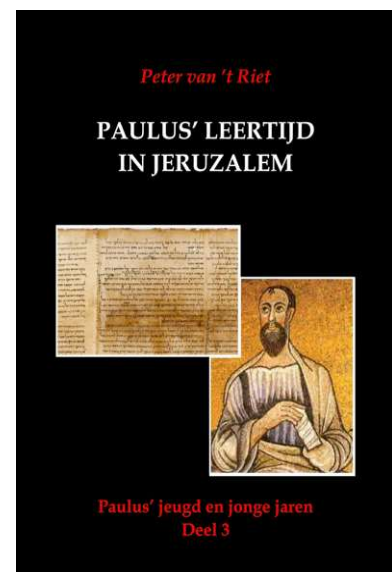

goddelijke figuur uit de hemel naar de aarde afdalen, op aarde de dood ondergaan, weer tot leven komen om vervolgens voor zijn gelovige aanhangers de weg naar de hemel te banen. Paulus' verlossingsleer heeft in wezen dezelfde structuur: de mens kan zich niet van de zonde in de wereld verlossen; daarvoor moet Christus afdalen uit de hemel om op aarde te sterven en weer op te staan; vervolgens baant hij de weg naar de hemel, zodat zijn gelovigen gerechtvaardigd door het eindoordeel heen kunnen komen. Daarmee heeft Paulus in wezen van het Christendom een soort joodse mysteriereligie gemaakt met opvattingen die we in het Jodendom nergens aantreffen, ook niet bij de joodse Jezus. Voor mij is dat het 'springende punt' geworden. En sinds deze ontdekking beantwoord ik de vraag "Paul within or without?" met: "Paul started within but ended without."

4.4 *Paulus' leertijd in Jeruzalem (2023)*

Daarna was ik nog nieuwsgierig naar wat er van het Aramese Jodendom uit het land Israël in Paulus' brieven te vinden zou zijn. In dat onderzoek heb ik geen specifiek farizees invloed gevonden. Alles wat met het Farizeïsme overeenkomt, was algemeen joods in die dagen. Wel zijn er veelvuldig specifieke invloeden van het apocalyptische en esseense Jodendom in Paulus' teksten te vinden. Dat is op zich niet zo vreemd, want veel meer dan de Farizeeën zijn de Apocalyptici en de Essenen door het Hellenisme beïnvloed, wat goed aansluit bij Paulus' eigen hellenistische instelling.

Mijn conclusie is dat Paulus tijdens zijn verblijf als jongeman in Jeruzalem niet bij de Farizeeën in de leer is geweest, maar bij apocalyptische en/of esseense leermeesters. De hellenistische invloeden op hun leer, waaronder de juridisering van de Tora tot een strenge Wet, maakte het hem gemakkelijker de stap uit het Jodendom te zetten, een stap die hij als leerling van de Farizeeën, zeker die uit de School van Hillel, wellicht nooit gemaakt zou hebben. Mijn conclusie bleef ook na dit onderzoek: "Paul started with-

in but ended without [Judaism].” Zijn theologie kan niet meer worden gezien als in overeenstemming met de leer van Jezus van Nazareth.

5. Het evangelistische en paulinische Jezus' beeld

Samengevat komen de conclusies uit mijn veertigjarig onderzoek naar het joodse karakter van Jezus, de evangelisten en Paulus op het volgende neer.

Jezus was een concrete Toraleraar, die het Koningschap van God aan zijn leerlingen leerde en voorleefde op basis van Tora en Profeten (Tora-praxis) en daarbij – in de toenmalige situatie – het gebruik van geweldadige, politiek-militaire middelen afwees. De evangelisten hebben daar hun eigen 'messiaanse kop' op gezet. Zij gebruiken Jezus als modelfiguur voor hun eigen messiaanse strategie.

In Paulus' brieven daarentegen is Jezus een abstract hemelwezen geworden, dat gelovigen verlost van het juk van de zonde en van de Wet van Mozes, hen onder de Wet van Christus brengt, zodat ze in het eindoordeel gerechtvaardigd zullen worden en als geestelijke wezens met Christus de hemel kunnen beërven.

Het schisma tussen Jodendom en het orthodoxe, paulinische Christendom bestaat al in het Nieuwe Testament. Het begon niet in evangeliën, maar in de brieven van Paulus. De vraag is of dit schisma met de herontdekking van de joodse Jezus de komende eeuwen uit de wereld kan worden geholpen.